

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1943

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"
38 - ΣΤΑΔΙΟΥ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ. Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΤΟ ΗΘΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΣΟΦΙΣΤΕΣ ΚΑΙ ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Με την αντίθεση Σωκράτη και Σοφιστών φάνηκαν καθαρά οι διαστάσεις ενός από τα πρώτα και βαθύτερα προβλήματα της φιλοσοφίας των Ἀξιῶν γενικά και ειδικά της ἠθικῆς.

Ὁ ὄργανο τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀνέκαθεν ὁ λογικά πειθαρχημένος στοχασμός, ἡ κρίση μετὰ τὴν ἀναλυτικὴ καὶ συνθετικὴ λειτουργία της, ἡ διασκεπτικὴ καὶ πρὸς τὸ σύστημα φερόμενη νόηση. Μετὰ τὸ ὄργανο τοῦτο προσπάθησε ὁ ἑλληνικὸς νοῦς νὰ ἐξηγήσῃ τὸν κόσμον μετὰ τὰ ἀπειρα αἰνίγματά του, νὰ τὸν γνωρίσῃ καὶ νὰ τὸν ἐννοήσῃ, «λόγον διδόναι». Πρόγραμμα τοῦ ἔβαλε νὰ ξεπεράσῃ καὶ τὶς μυθολογικὰς δοξασίας ποὺ ἀναπαύουσιν τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ δὲν ἱκανοποιοῦν τὴν βαθύτερὰ ἀνήσυχον συνείδηση, καὶ τὶς ἀβασάνιστες ἐννοιὰς τῆς κοινῆς ἀντίληψης τῶν πραγμάτων ποὺ δὲν ἔχουν ἀποσαφηνισθεῖ λογικὰ οὔτε ἐπιδέχονται συστηματικὴ διάρθρωση. Τὰ πρώτα ἀποτελέσματα ἐδικαίωσαν τὶς προβλέψεις καὶ τὶς ἐλπίδες: ἄρχισε νὰ δημιουργεῖται καὶ ν' ἀναπτύσσεται ἡ «φυσικὴ ὄντολογία». Στὸ νοῦ ποὺ ἀποτολμᾷ νὰ τὴν προσπελάσῃ μετὰ τὴν λογικὴ σκέψη, ἡ φύση ἐξαναγκάζεται (ὅπως τουλάχιστον ἐπίστευαν οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ πιστεύουν οἱ δογματικοὶ ὀρθολογιστὰς τῶν νεώτερων χρόνων) ν' ἀποκαλύψῃ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν τάξιν της. Στὸν ἀγῶνα τοῦ μετὰ τὰ προβλήματά της ὁ Λόγος θριαμβεύει. Καὶ ἡ διάνοια, ὅσο βλέπει συντελούμενον τὸ ἔργον της, τόσο ἐπαναπαύεται στὸν ἑαυτὸν της, τόσο μεγαλύτερη ἐμπιστοσύνη ἀποκτᾷ στὸ λογικὸν ὄπλισμόν της, ποὺ ἔκανε δυνατὸ τέτοιον ἀθλοῦ: τὴν προαγωγήν τῆς συνειδησιακῆς ζωῆς, τὴν ἀνάτασιν τῆς ἐσώτερης ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὴν γνῶσιν. — Θὰ μπορούσε τάχα ὁ λογικὸς στοχασμὸς ν' ἀποδείχθῃ ἐξίσου εὐεργετικὸς καὶ στὴ θεώρησιν τῶν ἀξιῶν, στὴ διερεύνησιν καὶ θεμελίωσιν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν κανόνων τοῦ δικαίου; Μετὰ τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων ὁ ἄνθρωπος ὑψώνει σὲ μεγαλύτερη δύναμιν τὸν ἑαυτὸν του,

μεγαλώνει σημαντικὰ τὸν ἐκθέτη τῆς ὑπαρξῆς του. Θὰ μπορούσε τάχα νὰ ἐλπίζει — ἂν ὄχι μεγαλύτερη — ἴση τουλάχιστον ἀνάτασιν καὶ ἀπὸ τὴν «γνῶσιν» τῶν ἀξιῶν, ἀπὸ τὴν διερεύνησιν τοῦ ἠθικοῦ κόσμου μετὰ τὸ ἴδιον ὄργανον ποὺ ἀποδείχθηκε τόσο ἀποτελεσματικὸν στὴν ἐξήγησιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου, — δηλαδὴ μετὰ τὴν λογικὴν σκέψιν, μετὰ τὴν διασκεπτικὴν, ἐσωτερικὰ πειθαρχημένην καὶ συστηματικὴν νόησιν;

Ἡ αἰσιοδοξία στὸ κεφάλαιον τοῦτο θὰ ἦταν πολὺ δικαιολογημένη. Ὅπως μετὰ τὸν Λόγον πῆγαινε ν' ἀποσαφηνισθεῖ ἡ ἐποπτεία τοῦ σύμπαντος καὶ νὰ συστηματοποιηθεῖ ἡ γνῶσιν ὑφύομενη σὲ ἐπιστήμην τῆς Φύσεως, ἔτσι καὶ μετὰ τὸν Λόγον πάλιν θὰ μπορούσε νὰ διευκρινισθεῖ ἡ οὐσία καὶ ἡ γένεσις τῶν ἀξιῶν, νὰ ἐλεγχθεῖ ἡ γνησιότης καὶ νὰ θεμελιωθεῖ κάπου ἀκλόνητα τὸ κύρος τους. Ὅπως κατόρθωνε ὁ Λόγος ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἀπλοϊκὴν καὶ ἀνεύθυνον, τὴν γεμάτην σύγχυσιν καὶ ἀντιφάσεις κοινὴν ἀντίληψιν τῶν ὄντων καὶ τῶν γεγονότων τοῦ φυσικοῦ κόσμου μετὰ μίαν ἐξακριβωμένην καὶ συστηματικὰ διαστρωμένην γνῶσιν τῆς Φύσεως, ἔτσι ἡ ἴδια πάλιν ἐξουσία, ὁ Λόγος, θὰ πετύχαινε καὶ σὲ μίαν ἄλλην σφαῖραν ζητημάτων, στὰ ζητήματα τῶν θρησκευτικῶν, ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀξιῶν, νὰ καταργήσῃ τὴν ἀνάξια γιὰ μίαν φωτισμένην συνείδησιν μίμησιν καὶ συνήθειαν, καὶ νὰ καθιερώσῃ τοὺς κριτικὰ ἀποσαφηνισμένους, τοὺς ἔγκυρους καὶ ἀμετακίνητους κανόνες τῆς θρησκευτικῆς, ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς διαγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. Μία νέα ἔτσι θ' ἀνοίγετο ἐποχὴ γιὰ τὴν πνευματικὴν μας ἱστορίαν. Ὁ ἄνθρωπος θ' ἄβρισκε μετὰ τοῦ Λόγου τὴν δύναμιν τοὺς στερεοὺς ἀξόνες καὶ τὸ σταθερὸν ρυθμὸν τῆς ἠθικῆς (στὴ γενικότητά της) ζωῆς.

Δύο φορὲς μέσα στὴν ἱστορίαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος ἔκαμεν ἔντονα τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἢ πίστιν αὐτὴν πρὸς τὸ ἰδανικόν ποῦ οἱ Στωϊκοὶ τοῦ ἔδωκαν τὴν κλασικὴν διατύπωσιν: κατὰ λόγον ζῆν. Τὴν πρώτην μετὰ τὸν Σωκράτη, τὴν δευτέραν μετὰ τὸν Καντ. Ὅχι βέβαια κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ μετὰ τὶς ἴ-

ζούσαν μέσα σε ήθικην αναρχία, έως ότου, για να περιορίσουν τους κακούς και για να προστατευθούν από τις επιθέσεις τους, εδημιούργησαν τους νόμους. Οι νόμοι όμως εκόλαζαν όσους εκακουρούσαν μόνο φανερά, όχι και μυστικά. Τότε ένας εξαιρετικά έξυπνος άνθρωπος είχε την εμπνευση να τους παρουσιάσει τα φυσικά φαινόμενα για θεούς και να τους πείσει, ότι οι θεοί είναι παντογνώστες και παντοδύναμοι. Σκέφθηκε ότι των θεών ο φόβος θα παρακολουθούσε τους κακούς και θα τους εμπόδιζε να κακουρούν μυστικά. Έτσι δημιουργήθηκε το γένος των θεών. Το πρόβλημα του αγαθού και του κακού ήταν, φαίνεται, το αγαπημένο θέμα του Ίππια. Ο Άρχελαός, ο μαθητής του Αναξαγόρα, έδιδασκεν ότι θέσει γίνεται η διάκριση δικαίου και αδικού⁽¹⁾. Το αγαθό και το κακό, έλεγε και ο Ίππιας, καθορίζονται από το νόμο και το έθος. Ός προς την προέλευση του νόμου και του έθους, δύο φαίνονται να είναι οι έκδοχές που μέσα στη γενική σοφιστική θεωρία θα μπορούσαν με συνέπεια να υποστηριχθούν. "Η ότι δίκαιον είναι «τό της καθεστηκυίας αρχής συμφέρον», και, επειδή η καθεστηκυία αρχή έχει τη δύναμη στα χέρια της, «τό του κρείττονος συμφέρον», όπως ορίζεται από το Θρασύμαχο⁽²⁾ ή ότι «οί τιθέμενοι τους νόμους οι ασθενείς άνθρωποι είσι και οι πολλοί» προς αυτούς ούν και τό αυτοίς συμφέρον τους τε νόμους τίθενται και τους ψόγους ψέγουσιν, εκφοβούντες τους έρρωμενεστέρους των ανθρώπων και δυνατούς όντας πλέον έχειν, ίνα μη αυτών πλέον έχωσιν», καθώς υποστηρίζει ο Καλλικλής⁽³⁾.

Τέτοια ήταν η εικόνα του ήθικου κόσμου, που πρωτοπαρουσίασε στη φιλοσοφική συνείδηση ο όρθος λόγος αδέσμευτος από κάθε πίστη και αφημένος έντελώς στον έαυτό του. Έλευθέρωσε τό άτομο από τους δεσμούς που τό συνείχαν, αλλά και κατάλυσε τό κύρος των αξιών του έσωτερικού βίου. Με την ενέργειά του δέν μετακινήθηκαν απλώς, πήγαιναν να σπάσουν οι άξονες που κρατούσαν στερεά την ύπαρξη και ρύθμιζαν τη διαγωγή του ανθρώπου απέναντι στο θείο, στο πολιτικά οργανωμένο σύνολο, στον ίδιο τον έαυτό του. Και η ήθικη συνείδηση, καθώς έπεσαν οι περιορισμοί, έμενε μετέωρη στο κενό. Από τον όρθό λόγο είχε ζητήσει να την ελευθερώσει από τη μίμηση και τη συνήθεια, να της δώσει φρόνημα. Κ' εκείνος μορφάζοντας πονηρά τη συμβούλευε ή ν' άσπασθει τον επιφυλακτικό άγνωστικισμό του Πρωταγόρα (για τους θεούς, έλεγε, τίποτα δέν γνωρίζει: ούτε άν υπάρχουν, ούτε πως είναι, γιατί πολλά έμποδίζουν τη γνώση:

ή σκοτεινή φύση του ζητήματος και ή μικρή διάρκεια της ανθρώπινης ζωής) ή τον κονφορμισμό των περισσότερων Σοφιστών που σέβονταν με όλους τους τύπους τά ήθη και τους νόμους των πολιτειών που περιπλανώμενους τους φιλοξενούσαν (συμφωνικοί και με ό,τι τους υπαγόρευε τό προσωπικό συμφέρον και με τις άρχές που έπρέσβευαν ότι νόμο και όχι φύσει ισχύει ή "Ηθική και τό Δίκαιο) ή τέλος την τακτική του Γοργία και των όπαδών του, που ύποστήριζαν ότι στη θέση και στη διάκριση αγαθού και κακού, δικαίου και αδικού, μία ήταν ή παντοδύναμη έξουσία: ή ρητορική τέχνη, ή «πειθούς δημιουργός», ίκανή να επιβάλει στην άναγνώριση άξίες άνεξάρτητα από τά έλατήρια που θα ύπήρχαν πίσω από τη δεινότητα των όποιωνθά μεταχειριζότανε για την απόδειξη λόγων. Ανάμεσα στους τρόπους τούτους της διαγωγής ή έκλογή δέν ήταν δύσκολη πολύ, γιατί και οι τρεις ούσιαστικά στηρίζονταν στην ίδια αρχή: στη χρησιμοθηρία. Αν άπαξίωνε τις άλλες άξίες, ο όρθος λόγος διατηρούσε και θρόνιαζε στο κέντρο όλων την ώφελιμότητα — σκοπός γίνεται ή με όποιαδήποτε μέσα έπιτυχία στην πρακτική ζωή και ή άρετή ταυτίζεται με την έπιτηδειότητα.

Απέναντι σε μία τέτοιαν εξάρθρωση του ήθικου βίου, που άπειλούσε να συντρίψει αυτά τά θεμέλια της έσώτερης ύπαρξης του ανθρώπου, όρθώθηκε άντιμέτωπος ο Σωκράτης. Μία δυνατή και παράξενη προσωπικότητα, που συνδύαζε τη λεπτότητα και τό χιούμορ ενός πολιτισμού στο έξοχο άνθισμά του άπάνω, σαν τον άθηναϊκό της περίκλειας έποχής, με την ήθικη ευστάθεια, την όξύνοια και τό νηφάλιο πρακτικό πνεύμα του λαϊκού τύπου, του χωρικού της Άττικής⁽⁴⁾. Ένας άκαταπόνητος συζητητής, άλλοτε άβρός και άλλοτε πικρός στην άνυπέρβλητη είρωνεία του, ένας άμείλικτος διαλεκτικός που ήξερε με τη μεγαλύτερη άφέλεια να ξεσκεπάζει τά άνυποψίαστα βάθη των προβλημάτων και να φέρνει τον ίλιγγο στους συνομιλητές του⁽⁵⁾. Άποκρουστικός στην έξωτερική εμφάνιση και δυσάρεστος σε όσους είχαν εύκολα τά λόγια, αλλά γόης για κείνους που μπορούσαν να εισδύσουν βαθύτερα στο πνεύμα του⁽⁶⁾. Νους θετικός, έτοιμος να ενδιαφερθει για κάθε ζωτικό, πρακτικό ζήτημα, και να τ' άδράξει εύθως στη ρίζα του, αλλά και άνήσυχος στα μύχια του, πάντα άνικανοποίητος, γεμάτος άγωνία, ψυχή στις όρες της έκστατικής⁽⁷⁾. Μπορούσε με τη μεγαλύτερη άνεση να κινείται ανάμεσα στους λαϊκούς

(1) Διογ. Λαέρτ. II, 16.

(2) Πλάτ. Πολιτ. α 339 α.

(3) Πλάτ. Γοργ. 483 bc.

(4) Max Wundt « Geschichte der griechischen Ethik » τόμ. I (Λειψία 1908) σελ. 360 - 363.

(5) Πλάτ. Μέν. 80 α.

(6) Ξενοφ. Συμπόσ. V 7, Πλάτ. Συμπόσ. 216 d.

(7) Πλάτ. Συμπόσ. 220 cd.

τύπους της αγοράς και στους έξημμένους, τους θορυβώδεις νέους της παλαιστρας, στα εργαστήρια των καλλιτεχνών όπως και στα σαλόνια των έταιρων και των πολιτικών, στις δημόσιες συγκεντρώσεις αλλά και στα συμπόσια. Παράλληλα, έγνωριζε και εκτιμούσε τα θέλητρα της τέλειας μόνωσης — μπορούσε και καταμεσίς στο δρόμο ν' απομονώνεται και νά ξεχνιέται στους βαθείς διαλογισμούς του (1). 'Απέναντι στις εύλογιστες, ελάστικες σκέψεις των Σοφιστών και στη ρητορική τους δεξιοτεχνία (νοός και γλώσσα της έκλεπτυσμένης 'Ιωνίας με όλη τη λάμψη και τη χάρη, αλλά και με όλη την έλαφρότητα και την έπιτήδευση των έποχών της παρακμής), εκείνος χρησιμοποιούσε πονηρά και χωρίς οίκτο την τανάλια της άκαταμάχητης διαλεκτικής του, που έδινε για μιά στιγμή την έντύπωση όχι ότι άπλως συνθλίβει τις αυθαίρετες άποφάνσεις, αλλά ότι διαπομπεύει και τα ίδια τα ζητήματα (2).

Στόν όρθό λόγο πιστεύει και ό Σωκράτης, στην παντοδυναμία του λογικού στοχασμού, στην άπεριόριστη έξουσία της κριτικής σκέψης. Στο Λόγο έμπιστεύεται και άπ' αυτόν περιμένει, με αίσιοδοξία και βεβαιότητα άνεπιφύλακτη, νά ρυθμίσει σταθερά και με μέτρα καθολικά και άναλλοίωτα την ήθική διαγωγή του άνθρώπου και νά του άσφαλίσει την κατοχή του ύπατου άγαθού, της ευδαιμονίας. 'Αν ό Λόγος γίνεται καταλυτής των άξιών, και τέτοιος παρουσιάζεται μέσα στόν άμοραλισμό των Σοφιστών' άν ό Λόγος συμβουλεύει μιάν έφήμερη εύτυχία και όχι τη ζήτηση και την άπόκτηση της άληθινής ευδαιμονίας — σ' αυτό δέν φταίει τό όργανο, αλλά ή χρήση του. Μόνον όταν ό ίδιος ό Λόγος κακοποιείται, είτε από άγνοια του έσωτερικού του μηχανισμού είτε από ματαιοδοξία, άναστατώνει άντί νά όργανώνει, συσκοτίζει άντί νά διαφωτίζει τον κόσμο των άξιών. 'Ας μάθουμε νά μεταχειριζόμαστε όρθά τό όργανο τουότο, και θά βεβαιωθούμε για την εύστοχία και την άποτελεσματικότητά του, για τη δύναμη που έχει νά θεμελιώνει άντί νά καταλύει, νά συστηματοποιεί άντί νά φέρνει τό χάος και την άναρχία. 'Αρετή είναι ή ικανότητα (άγαθός στρατηγός είναι ό ικανός στρατηγός' άγαθός πολιτικός είναι ό ικανός πολιτικός' άγαθός παπουτσης ή σιδεράς είναι ό ικανός παπουτσης ή σιδεράς κ. ο. κ.) και ικανότητα για ένα πράγμα έχει μόνον εκείνος που τό γνωρίζει σωστά και κατά βάθος. Σωστά όμως και κατά βάθος γνωρίζουμε κάτι τί, όταν τό έρευνήσουμε άπ' όλες τις πλευρές του και όταν με τη λογική λειτουργία της διάνοιας, δηλ. με την κρίση, τό αναλύσουμε στα κύρια γνωρίσματά του και συνθέσουμε άπ'

αυτά την έννοιά του, δίνοντας έτσι τον όρθό του όρισμό, τον όρισμό που κλείνει την ουσία του (τό τί έστι). Μόνον ό μουσικός που κατέχει την άλήθεια ως προς τη μουσική, είναι ικανός, έπομένως άγαθός μουσικός' μόνον ό πλοίαρχος που κατέχει την άλήθεια ως προς την κυβερνητική, είναι ικανός, έπομένως άγαθός πλοίαρχος' μόνον ό γιατρός που κατέχει την άλήθεια ως προς την Ιατρική, είναι ικανός, έπομένως άγαθός γιατρός. Και αυτό ισχύει όχι μόνο για τις πρακτικές, αλλά και (έδω γίνεται ή στροφή που χαρακτηρίζει τη σωκρατική ήθική) για τις ικανότητες της έσωτερικής ζωής που [άπό τον Πλάτωνα κ' έδω τις ξεχωρίζουμε (3) και] τις όνομάζουμε άρετές της ψυχής. Και στό κεφάλαιο τουότο ή άρετή, δηλ. ή ικανότητα, στηρίζεται άπάνω στη γνώση. 'Αγαθός πολιτικός είναι εκείνος που γνωρίζει όχι μόνο τη ρητορική και τη διπλωματία, αλλά και τη δικαιοσύνη. 'Αγαθός πολίτης όποιος γνωρίζει μαζί με τά χρέη και δικαιώματά του και τη σωφροσύνη. 'Αγαθός στρατηγός εκείνος που γνωρίζει έκτός από την τακτική και την άνδρεία. Γιατί τί άλλο μπορεί νά είναι ή άνδρεία παρά «ή σοφία των δεινών και μη δεινών» και τί ή δειλία παρά «ή των δεινών και μη δεινών άμαθία» (4);

Με αυτό τον τρόπο ή άρετή μέσα στην σωκρατική αντίληψη ταυτίζεται — διά μέσου της ικανότητας — με τη «σοφία», και ή κακία — διά μέσου της άνικανότητας — με την «άμαθία». 'Ο Πλάτων βάζει τον 'Αθηναίο στρατηγό Νικία, άποτεινόμενο προς τό Σωκράτη, νά του λέει: «Πολλάκις άκήκοά σου λέγοντος, ότι ταύτα άγαθός εκαστος ήμών, άπερ σοφός, ά δε άμαθής, ταύτα δε κακός» (5). 'Ο εύσεβής, ό δικαίος, ό άνδρείος είναι «σοφός», κάτοχοι μιάς έγκυρης και τέλειας γνώσης, «έπιστήμης». Στής (πλατωνικής) έπιστήμης την έννοια άνάγονται όλες οι έπί μέρους άρετές. Λ. χ. ή όσιότης είναι ή έπιστήμη «του θύειν τε και εύχεσθαι» (6) και εύσεβής «ό τά περί τους θεούς νόμιμα είδώς» (7) δικαιοσύνη ή γνώση (τό είδέναι) των νόμων που ρυθμίζουν τις μεταξύ των ανθρώπων σχέσεις, και δικαίος «ό τά περί τους ανθρώπους νόμιμα είδώς» (8) άνδρεία «ή των δεινών και θαρραλέων έπιστήμη και έν πολέμω και έν τοίς άλλοις άπασι» (9) και άνδρείος «ό έπιστάμενος τοίς δεινοίς τε και έπικινδύνοις καλώς χρῆσθαι» (10). 'Από τον ταυτισμό της άρετής με την έγκυρη και τέλεια γνώση διπλό είναι για την ήθι-

(1) 'Ο Σωκράτης και οι προγενέστεροι του ξέρουν και μεταχειρίζονται τη λέξη άρετή μόνο στον ένικό.

(2) Πλάτ. Πρωτ. 360 cd.

(3) Πλάτ. Λάχ. 194 d.

(4) Πλάτ. Εύθύφρ. 14 c.

(5) Ξενοφ. 'Απομν. IV 6, 4.

(6) Ξεν. 'Απομν. IV 6, 6.

(7) Πλάτ. Λάχ. 195 a.

(8) Ξενοφ. 'Απομν. IV 6, 11.

(1) Πλάτ. Συμπόσ. 174 d, 175 b.

(2) 'Ανάμνηση σε άλλα βλ. Πλάτ. Γοργ. 491 a.

κή θεωρία τὸ κέρδος. Πρῶτα αἱρεται ἡ ἐπικίνδυνη γιὰ τὴν εὐστάθεια τοῦ ἠθικοῦ βίου σχετικότητα τῶν ἀξιών, πού ἐδίδασκαν οἱ Σοφιστές. Ἡ γνώση θά φέρει τὸν ἄνθρωπο σ' ἐπαφή μὲ τὶς γνήσιες, τὶς ἀπόλυτες, τὶς παντοῦ καὶ πάντα ἰσχύουσες ἀξίες. Ἄν ἀπὸ τόπο σὲ τόπο καὶ ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ οἱ ἀξίες παραλλάζουν, ἀλλοιώνονται ἢ ἀντικατασταίνονται μὲ ἄλλες, τοῦτο δὲν ἀποδείχνει τὴν ἀνυπαρξία τοῦ ἐνθὸς καὶ ἀπόλυτου μέτρου, ἀλλὰ τὴν ἀτέλεια τῆς γνώσης τοῦ μέτρου τούτου, πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος. Τὸ δεύτερο κέρδος εἶναι τοῦτο: ἐπειδὴ ἡ τέλεια γνώση μὲ τὸ Λόγο κατακτᾶται, αὐτὸς θά εἶναι τῆς ἀρετῆς τὸ θεμέλιο, αὐτὸς καὶ κίνητρο καὶ ἀσφάλεια τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ὁ κάτοχος τῆς «ἐπιστήμης» τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ (ὅπως καὶ τοῦ δόσιου καὶ ἀνοσίου, τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου), ὅποιος κατὰ βάθος καὶ τέλεια γνωρίζει τὴν οὐσία τους, φέρεται πρὸς τὸ ἀγαθὸ (τὸ δόσιο καὶ τὸ δίκαιο) καὶ ἀποφεύγει τὸ κακὸ (τὸ ἀνόσιο καὶ τὸ ἀδικο) σὲ κάθε περίστασι καὶ, ὑπὸ ὁποιοσδήποτε ὁρους. Κανένα ἐλατήριο καὶ καμιά ἔξη δὲν μποροῦν νὰ γίνουν ἰσχυρότερα ἀπὸ τὴν «ἐπιστήμη», καὶ, συναγωνιζόμενα πρὸς αὐτήν, νὰ ἐπιβάλλουν σὴ βούληση ἕναν τρόπο διαγωγῆς ἀντίθετο πρὸς ἐκεῖνον πού ἡ φρόνησι (τῆς γνώσης καρπὸς) συμβουλεύει. Μόνον οἱ «πολλοί», οἱ ἀνίδεοι καὶ προχειρολόγοι, μποροῦν νὰ πιστεύουν «περὶ ἐπιστήμης τοιοῦτόν τι, οὐκ ἰσχυρόν οὐδ' ἡγεμονικόν, οὐδ' ἀρχικόν εἶναι... ἀλλ' ἐνούσης πολλάκις ἀνθρώπων ἐπιστήμης οὐ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ ἀρχειν, ἀλλ' ἄλλο τι, τοτὲ μὲν θυμόν, τοτὲ δὲ ἠδονήν, τοτὲ δὲ λύπην, ἐνίοτε δὲ ἔρωτα, πολλάκις δὲ φόβον, ἀτεχνῶς διανοούμενοι περὶ τῆς ἐπιστήμης, ὡσπερ περὶ ἀνδραπόδου, περιελκομένης ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων». Τὸ ἀντίθετο ἴσα-ἴσα συμβαίνει: «καλὸν τε εἶναι ἡ ἐπιστήμη καὶ οἷον ἀρχειν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἔάνπερ γινώσκῃ τις τὰγαθὰ καὶ τὰ κακὰ, μὴ ἂν κρατηθῆναι ὑπὸ μηδενός, ὥστε ἄλλ' ἄττα πράττειν ἢ ἂν ἡ ἐπιστήμη κελεύῃ, ἀλλ' ἱκανὴν εἶναι τὴν φρόνησιν βοηθεῖν τῷ ἀνθρώπῳ»⁽¹⁾. Καὶ τοῦτο γιὰ τὸ ἀγαθὸ εἶναι ὅ,τι μᾶς φέρ-

(1) Πλάτ. Πρωταγ. 352 bc.

νει πρὸς τὴν εὐδαιμονία καὶ κακὸ ὅ,τι μᾶς ἀπομακρύνει ἀπ' αὐτήν⁽¹⁾. Τὸ ἀγαθὸ εἶναι καὶ ἡδὺ καὶ ὠφέλιμο· τὸ κακὸ καὶ ἄνισρό καὶ βλαβερό⁽²⁾. Πρὸς τὸ ἡδὺ καὶ ὠφέλιμο ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν φύσιν του τείνει ὁ ἄνθρωπος· ὅπως πάλι ἀπὸ τῆ ἴδια τῆ φύσιν του τείνει ν' ἀποφύγει τὸ ἄνισρό καὶ βλαβερό. Πάντα λοιπὸν πρὸς τὸ ἀγαθὸ φέρεται καὶ τὸ κακὸ τὸ ἀποστρέφεται. Ἄν συχνὰ πράττει τὸ κακὸ, εἶναι γιὰ τὸ σφάλει λοιπὸν καὶ πλανιέται. Ὡστε ἀπὸ ἀμάθεια καὶ πλάνη, «ἐπιστήμης ἐνδεία», ἀμαρτάνουν ὅσοι κακουροῦν⁽³⁾. «Φημί γάρ... γελοῖον τὸν λόγον γίνεσθαι, ὅταν λέγητε, ὅτι πολλάκις γινώσκων τὰ κακὰ ἄνθρωπος, ὅτι κακὰ ἔστιν, ὅμως πράττει αὐτὰ, ἐξὸν μὴ πράττειν, ὑπὸ τῶν ἡδονῶν ἀγόμενος καὶ ἐκπληττόμενος» καὶ αὐθις αὐ λέγετε, ὅτι γινώσκων ὁ ἄνθρωπος τὰγαθὰ πράττειν οὐκ ἐθέλει διὰ τὰς παραχρήμα ἡδονάς, ὑπὸ τούτων ἠττώμενος»⁽⁴⁾. Τὸ συμπέρασμα πού λογικὰ ἐπιβάλλεται ἀπ' αὐτὴ τὴ σειρά τῶν στοχασμῶν, καὶ πού χαρακτηρίζει μὲ τὴν ἰδιοτυπία του ὀλόκληρη τὴν ἠθικὴ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτη, εἶναι ὅτι: οὐδεὶς ἐκὼν κακός. Κανείς δὲν πράττει τὸ κακὸ μὲ τὴ θέλησή του· ἡ ἀγνοία καὶ ἡ πλάνη, ἡ ἀμάθεια εἶναι τοῦ ἠθικοῦ ἐκτροχιασμοῦ ἢ αἰτία. Ἄρα μὲ τὴν παιδεία, μὲ τὴν καθοδήγησι τῆς διανοίας καὶ τὴν ἄσκησι τοῦ λογικοῦ στοχασμοῦ νὰ σχηματίζει τὴν ὀρθὴ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, μπορεῖ νὰ σώσει κανείς ἀπὸ τὴν πλάνη τοὺς κακοὺς καὶ νὰ τοὺς ξαναφέρει στὴν ἀρετῆς τὸ δρόμο: «Ἐπὶ γε τὰ κακὰ οὐδεὶς ἐκὼν ἔρχεται οὐδὲ ἐπὶ ἂ οἶεται κακὰ εἶναι, οὐδ' ἔστι τοῦτο, ὡς ἔοικεν, ἐν ἀνθρώπου φύσει ἐπὶ ἂ οἶεται κακὰ εἶναι ἐθέλειν ἰέναι ἀντὶ τῶν ἀγαθῶν» ὅταν τε ἀναγκασθῇ δυοῖν κακοῖν τὸ ἕτερον αἰρεῖσθαι, οὐδεὶς τὸ μείζον αἰρήσεται ἐξὸν τὸ ἔλαττον»⁽⁵⁾.

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ (*)

(1) Πλάτ. Γοργ. 470 e.

(2) Πλάτ. Πρωταγ. 358 ab. Βλ. καὶ Ξενοφ. Ἄπομν. τιν ὁβ.

(3) Πλάτ. Πρωταγ. 357 d.

(4) Πλάτ. Πρωταγ. 355 ab.

(5) Πλάτ. Πρωταγ. 358 d.

(*) Ἡ συνέχεια σ' ἐρχόμενο τεῦχος τῆς «Νέας Ἐστίας».

